

COLEGIUL NOUA EUROPĂ

ISTORIA RECENTĂ ÎN EUROPA

*OBIECTE DE STUDIU, SURSE,
METODE*

Lucrările simpozionului internațional
organizat de Colegiul Noua Europă

București, 7 - 8 aprilie, 2000

Seria de publicații RELINK

Copyright © 2002 – New Europe College

ISBN 973-85697-0-2

Statutul evenimentului în istoria timpului prezent

MICHEL TREBITSCH

Subiectul comunicării de față mi-a fost inspirat în parte de titlul acestui colocviu și de numele institutului care urmează să fie înființat. “Istoria recentă” pe care vă propuneți să o studiați ridică, într-adevăr, probleme de aceeași natură ca și “istoria timpului prezent” așa cum este ea înțeleasă în Franța. Iar invitația dumneavoastră a reactualizat o interogație pe care acum, la 20 de ani după crearea institutului nostru, la 10 ani de la marile răsturnări istorice din anii 1989 - 1991, o resimțim ca fiind necesară, anume interogația cu privire la statutul actual al istoriei timpului prezent. Ultima noastră reflexie colectivă avea loc în 1993, cu ocazia sesiunii de comunicări prin care îl omagiam pe François Bédarida, ale cărei lucrări au fost publicate de editura CNRS sub titlul *A scrie istoria timpului prezent**. Cea care se conturează în momentul de față în cadrul unui seminar intern (care va avea ca primă urmare apariția câtorva lucrări în buletinul nostru și pe situl nostru internet) este de integrat în mai largă dezbatere în curs între istorici, dezbatere profundă, dezbatere esențială, din care uneori nu au fost reținute decât formulele-șoc, de la “cotitura critică” a anilor ‘80 până la polemica actuală cu privire la “criza istoriei”.

* Toate titlurile lucrărilor menționate în text au fost traduse în limba română. Pentru titlurile în limba franceză, a se vedea bibliografia de la sfârșit.

Istoria timpului prezent poate fi definită, după o formulă a lui François Bédarida, în același timp ca perioadă și ca demers: demersul unui istoric implicat în *Zeitgeist*-ul său, care se confruntă cu o documentație insolită, proliferantă și lacunară, care este constrâns să se situeze în raport cu actorii și cu mecanismele memoriei. Sau, cum scria François Dosse în *Imperiul sensului* (1995), această istorie “nu presupune doar debutul unei noi perioade, proximitatea – trecutul imediat - ce se deschide privirii istoricului; ea este în același timp o istorie diferită, care participă la noile orientări ale unei paradigme ce își caută identitatea în ruptura cu timpul unic – liniar, și care multiplică modurile raționalității”.

Lăsând de o parte problemele metodologice, chestiuni precum cea a izvoarelor (în special orale) sau a memoriei, ce vor fi abordate de alți participanți la acest colocviu, mă voi ocupa, în ce mă privește, doar de problemele pe care le ridică periodizarea istoriei timpului prezent. Aceasta abandonează definiția clasică a istoriei contemporane, distincțiile acceptate între secolul al XIX-lea și secolul XX, între un “prim” și un “al doilea” secol XX, pentru a propune în schimb o periodizare cu geometrie variabilă, acoperind “o secvență istorică marcată de două repere mobile”: în amonte, durata unei vieți omenești (cea a martorilor); în aval, frontiera încă și mai dificil de trasat dintre momentul prezent și clipa trecută, dintre ceea ce ne aparține încă și ceea ce am lăsat în urmă. Această periodizare voit instabilă indică ezitățile istoriei timpului prezent între a se defini ca simplă extensie a câmpului istoric sau a insista asupra originalității prezentului, între a-și concepe limitele cronologice ca fiind mobile, stabilite prin convenție, determinate de factori externi temporalității (acces la arhive, martori în viață, memorie vie) sau a încerca să fixeze cu precizie semnificația unor cotituri și rupturi, mergând până la a defini o discontinuitate radicală

ce problematizează însăși noțiunea de istorie contemporană. De aici, o nesfârșită serie de cronologii contradictorii, dominate de problema semnificației celui de-al doilea Război Mondial, problemă care se află de altfel originea înființării *Institutului de istorie a timpului prezent*.

Pentru comunitatea istoricilor, pentru studenți, istoria timpului prezent înseamnă pur și simplu perioada mergând din 1945 până în "zilele noastre". Însă statutul exact al rupturii pe care ar reprezenta-o perioada 1939 - 1945 nu este clar. Este ea oare, așa cum s-a hazardat să afirme Jean-Pierre Azéma, "matricea" timpului nostru prezent? Ar trebui oare, având în vedere proximitatea și continuitățile dintre cele două fenomene-război să o înlocuim cu cezura Primului Război Mondial? Sau, dimpotrivă, luând ca reper Căderea Zidului Berlinului, ar trebui să facem să basculeze întreaga perioadă dinainte de 1989 în teritoriul clasicei istorii contemporane și, în schimb, să reinserăm întregul timp prezent în acel "secol XX scurt" (1917 - 1989) drag lui Eric Hobsbawm? Orice periodizare reprezintă, se știe, răspunsul dat unei nevoi databile, o manieră de a exprima o ruptură contemporană pentru a da seama mai bine de incomensurabilitatea dintre prezent și trecut, fie el și recent. Orice periodizare conferă sens și produce coerență, însă uneori în mod excesiv, fiindcă ea tinde în același timp să se reifice - perioada noastră devenind "patria" noastră temporală -, să se metaforizeze (mai ales sub presiunea metaforelor spațiale, mult mai ușor manevrabile decât metaforele temporale), și fiindcă ea tinde inevitabil să confunde consecuția și cauzalitatea, punctul de plecare și originea. În spatele noțiunii de matrice sau de origine se profilează alte expresii, la fel de încărcate de sens: cea de traumă, cea de eveniment fondator.

Pentru a putea scoate la iveală una din semnificațiile acestei noțiuni complexe de periodizare, mă voi opri la analiza a ceea ce mi se pare caracteristic pentru “evenimentul timpului prezent”. Istoricul Antichității, cel al Evului Mediu lucrează cu un material care însumează secole, ba chiar milenii. Prin definiție, istoria timpului prezent are ca material de lucru “timpul scurt”, atât pentru că spațiul cronologic ce îi este atribuit nu depășește aproape niciodată o jumătate de secol, ceea ce face ca orice abordare istorică de lungă durată să devină dificilă și opacă, dar și pentru că, în consecință, ea nu poate fi decât “evenimentială”, nu poate decât să se concentreze asupra unor serii de evenimente pornind de la care va încerca să descrie diverse tendințe și rupturi. Acesta este și motivul pentru care interogația asupra evenimentului este aproape de neocolit în orice elaborare teoretică a istoriei timpului prezent.

Evenimentul contemporan

Vom porni aici de la ipoteza că există o evenimentialitate specifică a istoriei contemporane, așa cum a fost ea pusă în lumină de Pierre Nora în articolul clasic «Reîntoarcerea evenimentului», publicat în *A face istorie* (1974). Există, ne spune Nora, o dublă singularitate a “evenimentului timpului prezent”: noutatea sa radicală în raport cu perioadele anterioare și semnificația inedită pe care i-au conferit-o mutațiile din istoriografie. Ceea ce caracterizează timpul prezent este faptul că prezentul însuși e încărcat cu un sens care este deja istoric. Mondializarea, integrarea tuturor societăților într-o istoricitate de tip occidental, circulația generalizată a percepției istorice sub chipul actualității, au concurat pentru a da naștere - la sfârșitul secolului al XIX-lea - unui nou tip de eveniment: “evenimentul modern”, produs în mare parte de mass-media, metamorfozându-se în “eveniment monstru”, în “miracol a

societăților democratice” producând în permanență noul. Poate că lucrurile ar fi mult mai simple, pentru a sesiza nu doar polisemia noțiunii de eveniment istoric ci și relația sa particulară cu istoria timpului prezent, dacă ar exista în franceză o distincție la fel de clară ca cea dintre termenii germani *Geschichte*, istoria care se produce, și *Historie*, istoria care se scrie. Dacă din perspectiva lui *Geschichte* evenimentul contemporan apare ca nou prin cantitate, prin circulație accelerată, prin teatralizarea sa, din perspectiva dată de *Historie* “reîntoarcerea evenimentului” este produsul unei aventuri istoriografice comparabile cu cea a “faptului” durkheimian în sociologie: căci tocmai împotriva dominației evenimentialului a fost în mare parte reînnoit demersul istoric al secolului XX.

Școala critică privea evenimentul ca pe un dat – “faptul istoric”, singular și irepetabil -, în așa fel încât sarcina istoricului se reducea la dispunerea faptelor (pornind de la critica documentelor) într-o ordine care presupunea identitatea dintre cauzalitate și cronologie. În *Introducere la istorie* (1949) Louis Halphen încă mai putea afirma că “E suficient să ne lăsăm conduși de documente, citite unele după altele așa cum ni se oferă ele, pentru a vedea cum lanțul faptelor se reconstituie aproape automat”. Împotriva acestei istorii evenimentiale, discursul celor de la *Annales* s-a constituit prin mutarea accentului asupra primatului faptelor repetitive, economice, seriale. Discreditat și chiar excomunicat de “lunga durată” braudeliană, asimilat accidentalului de “istoria imobilă”, evenimentialul se golește aproape de orice semnificație istorică. Dând dovadă de mai multă moderație, Braudel adusese în discuție - odată cu teza din *Mediterranean* (1949) - o temporalitate în trei dimensiuni, propunând în același timp o opoziție între societățile “reci”, tradiționale, sărace atât în evenimente cât și în bunuri, și respectiv societățile “calde”, contemporane, bogate

în amândouă: lunga durată a raporturilor dintre om și mediu (structuri), ritmurile ciclice ale economiilor și societăților (conjuncturi), “timpul scurt” și superficial al evenimentului. Această tripartiție a timpului istoric ne permite, așa cum amintește și Krzysztof Pomian în *Ordinea timpului*, să definim două modele de evenimentialitate: pe de-o parte schimbări reversibile, răsturnări de tendințe în planul conjuncturilor și pe de altă parte schimbări ireversibile (revoluții) care afectează structurile.

Începând cu anii 1970-1980, repunerea în discuție a marilor sisteme explicative și a modelizărilor istorice dure în contextul a ceea ce Marcel Gauchet numea “schimbarea de paradigmă din științele sociale” (context care este, de altfel, și cel al nașterii istoriei timpului prezent), favorizează printre altele “reînțoarceri” (a narațiunii, a politicului, a individului) și reînțoarcerea evenimentului: dar a unui eveniment de o altă natură decât cel al istoriei evenimențiale discreditate de lunga durată braudeliană. O primă încercare în acest sens este proiectul lui Reinhart Koselleck al unei “*semantici istorice*”, proiect expus mai ales în *Reprezentare, eveniment și structură*, unul dintre articolele care alcătuiesc culegerea textelor sale publicate în franceză sub titlul *Viitorul trecut* (1990). Koselleck consideră că evenimentele nu pot fi decât *povestite*, iar structurile nu pot fi decât *descrie*. Fără îndoială, cronologia naturală reprezintă “*orizontul de sens*” al evenimentului: “E nevoie de o minimă anterioritate și posterioritate pentru a constitui unitatea de sens care face ca ceea ce se întâmplă să se transforme în eveniment”. Structurile, dimpotrivă, sunt fenomene ancorate, desigur, în temporalitate, dar care reclamă în plan metodologic anumite determinări funcționale. Hiatusul dintre cele două nu ține, totuși, de gradul lor respectiv de “realitate”: pentru cunoașterea istorică, evenimentele și structurile sunt deopotrivă “concrete”

și “abstracte”, ele rămân captive în ficțiunea facticității, realitatea însăși ținând întotdeauna de domeniul trecutului. În acest sens, evenimentul poate fi definit ca *structură diacronică*, ce comportă secvențe și scenarii susceptibile de a fi tipologizate și comparate: ceea ce caracterizează un eveniment nu este singularitatea lui, nici eventualul său caracter repetitiv, ci valoarea și densitatea enunțurilor sale structurale posibile.

În Franța, reformularea reflexiei asupra noțiunii de eveniment a avut în centrul său *tentativa hermeneutică* a lui Paul Ricœur - în special cea din *Timp și narațiune* (1983 - 1985). Între timpul cosmic și timpul intim al experienței, hermeneutica aduce la lumină un “al treilea timp”: cel narat de istorici, singurul care întemeiază demersul istoric. După evenimentul “infrasemnificat”, pur descriptiv al școlii critice, după “sensul atotcuprinzător” și aproape golit de orice evenimentialitate al istoriei structurale, își face loc un eveniment “suprasemnificat”, în sensul că el nu există în stare brută, ci este întotdeauna produsul unei narațiuni, al unui discurs, al unei reprezentări, al unei construcții narative creatoare de identitate fondatoare. Distincția dintre memorie și istorie dispare sau mai degrabă se deplasează: tocmai povestirea, fie ea a istoricului sau a martorilor, este cea care ordonează sensul evenimentului. Departe de a fi aporia heideggeriană a “orizontului transcendent al ființei”, experiența temporală nu există pentru Ricœur decât în măsura în care este povestită: narațiunea este “gardianul timpului” iar operația istorică - în sensul lui Michel de Certeau - este prin definiție producția intrigii, cu alte cuvinte, o deconstrucție și o reconstrucție a evenimentului. Ceea ce se reactivează odată cu el nu e psihologia, ci analiza personajelor, a rolurilor, a “actanților”; nu istoria politică e cea care revine în forță, ci analiza puterii, a deciziei, a conflictului; asistăm nu la întoarcerea singularității

ci - în legătură cu noțiunea de criză, de pildă, - la introducerea aleatorului, a probabilității, a complexității.

Nu pot discuta aici în amănunt importanța pe care o are la Ricœur concepția creștină asupra timpului, care determină o înțelegere a conceptului de prezent în sensul foarte tare de prezență în lume și care trimite, mai departe, la tematica întrupării ca paradigmă a evenimentului și la cea a “prezenței reale” în euharistia prin care e divinizată participarea omului la lume. O asemenea analiză ne-ar conduce până la teologia trinitară a prezentului la Sf. Augustin, care distinge de-o parte și de cealaltă a timpului prezent al lucrurilor prezente un timp prezent al lucrurilor trecute și un timp prezent al lucrurilor viitoare, ceea ce s-ar traduce în termeni actuali prin definirea memoriei ca prezent al trecutului și prin definirea proiectului ca prezent al viitorului. De asemenea, nici timpul, nici competențele nu îmi permit să fac aici altceva decât să semnaliez dialogul care s-a instaurat între Ricœur și filosofia analitică, în special dezbateră cu Donald Davidson asupra intenționalității și încercarea acestuia de a construi o ontologie a evenimentelor privite ca entități de bază ale lumii, asemeni obiectelor, proprietăților sau persoanelor. Mă voi mulțumi așadar să subliniez că dublul aport al semanticii istorice și al hermeneuticii își găsește un ecou și un sprijin în sociologia acțiunii; aceasta înțelege evenimentul ca produs al unui joc de interacțiuni dintre mai mulți actori și agenți, ceea ce redeschide calea către o abordare structurală a evenimentului și chiar către “o istorie socială a evenimentelor istorice” de tipul celei pe care o propune Andreas Suter într-un articol apărut de curând la *Annales* (1997). Această abordare reprezintă o dublă provocare pentru istoric. Pe de o parte, insistența asupra acțiunii tinde să readucă în discuție însuși raportul dintre trecut, prezent și viitor. E de amintit aici tentativa lui Bernard Lepetit din

Formele Experienței de a reintroduce un model temporal care să evite un decupaj extern între durata lungă și timpul scurt, mizând pe ideea că “prezentul acțiunii este timpul istoriei” și că funcția istoricului nu mai e aceea de a analiza trecutul, ci de a analiza procesul istoric ca pe un prezent în continuă alunecare. Pe de altă parte, e de invocat ideea, născută în mediul de la *Annales*, dezvoltată în “paradigma indiciară” a lui Carlo Ginzburg sau la Georges Duby (*Bătălia de la Bouvines*), potrivit căreia evenimentul nu poate fi cunoscut decât prin urmele sale. Altfel spus - și aceasta e și poziția lui Koselleck atunci când vorbește de spațiul experienței -, funcția istoricului este, cum afirma Nora, aceea de a analiza nu evenimentele propriu-zise, ci construcția lor în timp, nu trecutul, ci reutilizările sale.

Eveniment și regim de istoricitate

Dacă în prima parte am făcut un ocol epistemologic pentru a interpreta noutatea radicală a evenimentului contemporan, aș vrea, într-o a doua parte, să dezvolt o serie de reflecții pornind de la “momentul” Revoluției franceze, în particular de la evenimentul 1789. 1789, scria François Furet în prefața la *Atelierul Istoriei*, este “evenimentul binecuvântat pentru istoria istoricistă, ca și cum ar fi fost croit pe măsura ei”. E cu atât mai semnificativ faptul că, pentru mulți istorici, 1789 reprezintă prototipul unei lecturi reînnoite a evenimentului, nu doar fiindcă bogăția sa de semnificații evidentiază polisemia acestei noțiuni, ci și pentru că reîntâlnește o reflecție asupra periodizării și asupra conceptelor de istorie “modernă”, “contemporană”, “a timpului prezent”.

Voi porni de la un text al lui Hans-Jürgen Lüsebrinck, “Căderea Bastiliei: arheologia unui eveniment simbol”, apărut

in 1992 în actele colocviului 1789 - *Evenimentul*, reunit la Florența în 1989. După Lüsebrinck, căderea Bastiliei are caracteristicile unui simbol colectiv. El pune astfel în relief pluralitatea semantică a evenimentului: Bastilia este deopotrivă o realitate și o emblemă, lesne figurabilă, susceptibilă de identificări atât imediate cât și ulterioare, permițând o serie întreagă de expansiuni metaforice prin care îi sunt asociate despotismul și tirania, la fel cum distrugerii ei îi sunt asociate libertatea și poporul. Tocmai această plasticitate face posibilă diversitatea și mai ales persistența de-a lungul secolelor a utilizărilor sale sociale și politice. 1789 nu e doar o “dată memorabilă” sau un “eveniment exemplar” cu funcție pedagogică (Maurice Agulhon), ci și un eveniment inepuizabil, ceea ce Henri Lefebvre numea, într-un text din 1961 (“Ce este trecutul istoric?”), un *fenomen total*: el conține nu numai actualul, seria actualizărilor și realizărilor din fiecare etapă a evoluției istorice, ci și posibilul, noțiune exclusă din discursul istoricilor, adică anumite “conținuturi” multă vreme voalate care nu ies la suprafață decât treptat și care pot da naștere, la rândul lor, unor posibile noi.

Regăsim aici, în mod paradoxal, o lectură destul de asemănătoare cu cea a lui Furet. În *A gândi Revoluția franceză*, Furet scria: “Nu e suficient să afirmăm că Revoluția «explică» istoria noastră contemporană. Ea este istoria noastră contemporană.” Apare aici tema – recurentă la autorul *Trecutului unei iluzii* - potrivit căreia Revoluția franceză întruchipează o modalitate a schimbării prin care trece de acum încolo întregul imaginar al timpului istoric. 1789 determină apariția unui câmp conceptual dominat de ideea de schimbare, de răsturnare, care metamorfozează noțiunea până atunci ciclică de revoluție ca rotație sau reîntoarcere. Reinhart Koselleck urmărește aceeași idee în alte studii din *Viitorul trecut*.

Astfel, în “Criterii istorice ale conceptului de «revoluție» în epoca modernă”, el subliniază că revoluția devine un concept meta-istoric, principiu regulator pentru cunoaștere și pentru acțiune, accelerând timpul și răsturnând atât raportul cu viitorul cât și cel cu trecutul. În textul “O semantică a conceptelor de mișcare în modernitate”, analizând dubla mișcare de temporalizare a istoriei și de istoricizare a timpului prin opoziție cu indiferența față de timp a epocilor precedente, Koselleck ajunge să-și pună problema apariției unui nou timp, precum și pe cea a distincției dintre conceptul de “epocă modernă” (*Neuzeit*) și de “epocă contemporană” (*neue Zeit* sau chiar *neueste Zeit*).

Aceste observații mi se par esențiale pentru a caracteriza raportul dintre eveniment și istoria timpului prezent, întrucât ele fac din evenimentul Revoluției franceze momentul apariției unui *nou regim de istoricitate* care ar defini însăși istoria contemporană. Conceptul de regim de istoricitate ca experiență a timpului dă seama de o “ordine a timpului” care, fără a exista vreodată în stare pură, ne permite sau ne interzice să gândim anumite lucruri, reformulând și reciclând în permanență elemente anterioare ale raportului cu timpul. Elaborat de Reinhart Koselleck, dezvoltat de Krzysztof Pomian în *Ordinea Timpului*, acest concept este reluat de François Hartog într-un articol din *Annales*, “Timp și istorie. Cum să scriem istoria Franței?” (1993). În opinia lui Hartog, Revoluția franceză determină apariția unui nou tip de evenimentialitate prin înlocuirea “Vechiului Regim al timpului”, în care trecutul lumina viitorul, cu un “Nou Regim al timpului”, în care viitorul luminează trecutul și în care evenimentele nu mai survin *în timp ci prin (durch)* el. O asemenea lectură în termeni de regim de istoricitate complică serios periodizările tradiționale, de vreme ce ea poate să dea seama la fel de bine de fenomenele

de lungă durată ca și de rupturi, catastrofe și chiar traume. Opoziția dintre vechiul și noul regim al timpului poate fi aplicată și observațiilor dintr-un capitol din *Scieri despre istorie*, în care, vorbind despre “revoluțiile care definesc timpul prezent”, Braudel situează către mijlocul secolului al XVIII-lea depășirea unei “zone dificile” dincolo de care “omul își schimbă ritmul de viață”. Dar am putea aplica la fel de bine această opoziție “modernității” în sens estetic, tărâm al invenției și nu al imitației, sau chiar modernității în sensul pe care i-l dă Habermas, de “strategie a rupturii”, de respingere radicală a tradiției.

Acest nou regim al timpului care ar caracteriza istoria “modernă” sau “contemporană” - și cei doi termeni devin, în acest sens, echivalenți -, reorganizează ansamblul temporalităților și al spațiilor-timp, dându-le alte dimensiuni. Evenimentul se produce și se reproduce de acum încolo la o scară fără precedent, la scară mondială. *Timpul mondial*, așa cum îl definește Zaki Laidi (1997) în legătură cu “problematika evenimentului planetar”, ar tinde să determine intrarea într-un “nou” nou regim al istoricității: regim post-modern, caracterizat prin dispariția controlului etatist al economiei, prin revoluția timpului real, prin prăbușirea sistemului sovietic, regim care anunță totodată victoria totală a pieței și “prăbușirea viitorului” despre care vorbea Edgar Morin. Urgența și proximitatea, reducerea distanțelor, ca modalități ale deconstrucției simbolice a timpului, ar tinde către “dezintermedierea socială” și, în același timp, către o logică a interactivității în ruptură cu temporalitatea liniară. Astfel, timpul mondial afectează timpul local și spațiul local (ceea ce se traduce prin “glocalizare”), până într-atât încât se modifică relația dintre interior și exterior, dintre centru și periferie. Totodată, noul regim al timpului se caracterizează prin accelerare (“omul își schimbă ritmul de

viață”), o accelerare care, după ce va fi redus spațiul, tinde să reducă timpul, să-l imobilizeze, să-l fosilizeze într-un etern prezent, cel al “timpului virtual”, dezintegrând celelalte dimensiuni temporale și spațiale.

Ideea unui timp contemporan ca “dictatură a prezentului”, ca “ofensivă a prezentului împotriva tuturor celorlalte registre temporale” (Alexander Kluge), este prezentă deja la Kracauer și Adorno. În lucrarea *A locui timpul* (1996), istoricul Jean Chesneaux întrezărește amenințarea unui prezent etern, de tipul celui descris de Orwell în 1984. Cultul consumului imediat și al efemerului, dezvoltarea fără precedent a virtualului (bunuri imateriale, servicii terțiare), derealizarea timpului tehnologic, toate acestea tind către disoluția temporalității, către “imponderabilitatea temporală”. Prezentul invadează trecutul, care este fie respins în numele modernității tehnice, fie pietrificat în chip de patrimoniu, dar și viitorul, care devine o proiecție a prezentului ca previziune și simulare. Regăsim o idee similară la François Hartog atunci când acesta definește secolul XX ca timp al “prezentismului”. Trecutul nu înseamnă nimic, din el nu rămân decât urmele: în aceasta constă întregul eșec al lui Roquentin, personajul din *Greața* care renunță să-și mai scrie lucrarea istorică întrucât descoperă că niciodată nu există decât “prezent, nimic altceva decât prezent”. Orizontul este invadat de un prezent care produce și consumă neîncetat evenimente, un prezent fără viitor și fără trecut sau, mai exact, care le generează pe amândouă de la o zi la alta în funcție de nevoi și visează la o completă înstăpânire asupra timpului prin care ar deveni propriul său trecut și propriul său viitor, dar în același timp neliniștit de unul (memorie, patrimoniu, comemorare) cât și de celălalt (previziuni). “Tirania memoriei” evocată de Pierre Nora în *Locuri ale memoriei*, “obsesia trecutului”, a celui “trecut care nu mai trece” despre care vorbea Henry Rousso,

nu sunt în contradicție cu dictatura prezentului. De la Revoluție, care pretindea că rupe radical cu trecutul pentru a construi viitorul, până la timpul prezent care crede că poate acționa asupra trecutului rejudecându-l și reparându-l, invazia prezentului ca motor al schimbării n-a însemnat decât o suită de răsturnări ale ierarhiilor temporalității, sfârșind prin această postmodernitate pentru care "toate au aceeași valoare".

Construcția evenimentului

"Dar acest prezent care devine atât de dominant în plan ontic, se dovedește a fi în același timp extrem de precar și de nesigur în ce privește statutul său ontologic". Extrag această frază dintr-un mic eseu al lui Ulrich Raulff, *De la origine la actualitate*, care tratează despre "Marc Bloch, istoria și problema timpului prezent" (1997). Voi insista tocmai asupra acestui caracter problematic, chiar enigmatic al prezentului, pentru a reveni la o caracteristică fundamentală a oricărui eveniment istoric: el nu există în afara reprezentării sale, fie că e vorba de relatarea martorilor sau de narațiunea istorică; altfel spus evenimentul nu e observabil cu ochiul liber ci întotdeauna deja mediat prin limbaj, el nu poate exista, deci, în afara construcției sale. Mă voi ocupa așadar, în această ultimă parte, de construcția evenimentului în măsura în care ea reprezintă pentru istoric încercarea de a suspenda iluzia realității prezente în orice decupaj al timpului, de a se distanța față de cronologia naturală, de a stabili față de ea o distanță critică aptă să reveleze evenimentul sau să-i confere sensul, multiplele sale sensuri.

Voi porni de la un exemplu preluat din articolul lui Robert Ilbert "Al cinsprezecelea secol al Hegirei", apărut în 1988 în *Vingtième siècle*. Autorul își pune aici problema acumulării de evenimente care sfâșie lumea islamică în 1979: revoluția

iraniană, acordurile de la Camp David între Egipt și Israel, luarea de ostatici la ambasada americană din Teheran, intervenția sovietică din Afganistan, al doilea șoc petrolier. Se poate propune astăzi o analiză istorică a acestei acumulări, care i-a luat prin surprindere atât pe intelectualii occidentali cât și pe conducătorii politici, mai ales americani și ruși, analiză ce trimite la momentul de cumpănă de la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, o dată cu care devenim martorii unei transformări progresive a lumii postbelice într-o nouă configurație, cea a perioadei de după 1989. Or, luând ca punct de plecare un episod mai enigmatic, ocuparea locurilor sfinte de la Mecca de către mulțimile integriste masacrate apoi de puterea saudită, Ilbert sugerează o cronologie cu totul *exotică* în raport cu categoriile noastre: ocuparea Meccăi a avut loc în marțea din 20 noiembrie 1979; dar miercuri 21 este de asemenea prima zi a celui de-al *cincisprezecelea secol al Hegirei*. Evenimentul nu e cel ce face să iasă la lumină străfundurile credinței (durata lungă); el reorganizează cronologiile prezentând noul secol ca pe zorii unei noi ere islamice, prin opoziție cu un al XIV-lea secol al Hegirei, cel al colonizărilor și al luptelor de eliberare, secol ce ar fi fost dominat de reculul Islamului.

Putem sistematiza acest exotism cronologic practicând în mod deliberat o tehnică de *înstrăinare*. De pildă, putem aplica marilor frământări din 1989 grila de analiză a evenimentului-simbol definită de Lüsebrinck pentru momentul istoric 1789. Departe de mine ideea de a nega ruptura din 1989; ne putem chiar pune problema dacă, la rândul ei, această ruptură închide sau inaugurează un regim de istoricitate - problemă pe care o ridică Hartog atunci când amintește crizele prin care a trecut "noul regim" al timpului, identificat în continuare cu imnul progresului: criza de după 1914 și actuala

criză a viitorului, dominată de “discursul sfârșiturilor” (sfârșit al revoluției la Furet, sfârșit al istoriei la Fukuyama). Dar apropierea dintre 1989 și 1789 nu este nicidecum întâmplătoare: în chiar momentul în care Bicentenarul pecetluia distanțarea noastră față de timpul revoluțiilor, evenimentele imprevizibile din Europa de Est readuceau parțial în scenă repertoriul simbolic moștenit din 1789. Tematica “prăbușirii zidurilor”, deopotrivă referință și inversare a simbolului Bastiliei, comportă aceeași bogăție semantică ce asociază materialitatea zidului cu “cortina de fier”, cu “închisoarea popoarelor”, cu antagonismul totalitarism/libertate, fără a mai vorbi de fundalul biblic al zidurilor Ierihonului sau de funcția foarte directă a imaginii televizate.

Ca și comparatismul sau tipul-ideal weberian, construcția evenimentului poate fi așadar definită ca o *experimentare* istorică, de aceeași natură și întemeiată pe aceleași principii ca și experimentul științific, în care nu există niciodată observație în stare pură, ci întotdeauna observație provocată. Astfel, inspirându-se din metoda “descrierii dense” propăvăduită de către antropologi ca Clifford Geertz sau de apărători ai unei *histoire au ras du sol* ca Jacques Revel, Andreas Suter propune, într-un articol publicat în *Annales*, o lectură a evenimentului care se inspiră din tehnica cinematografică a *ralenti*-ului, dublă mișcare de dilatare în spațiu și de încetinire în timp: aceasta “încetinește cronologia naturală în așa fel încât desfășurarea acțiunii devine mai ușor perceptibilă”. Înainte de Suter, Marc Bloch și chiar Bergson se slujiseră de metafore cinematografice pentru a putea gândi și exprima discontinuitatea timpului istoric. Generalizând, nu doar evenimentul, ci și periodizarea însăși se prezintă ca experiment. E vorba de a răsturna cronologia naturală, de a “trăda timpul”, ca să folosesc titlul unei lucrări foarte savante și foarte amuzante

a lui Daniel Milo, în care autorul reflectează asupra sfârșitului de secol și ne propune un mic joc edificator. Ce-ar fi dacă am socoti anii - ni se sugerează - pornind nu de la întruparea lui Christos, ci de la Patimi, decalând astfel cronologia creștină cu 33 de ani - vârsta la care se presupune că ar fi murit Isus. Pentru istoria contemporană, aceasta ar însemna strămutarea în secolul al XIX-lea a Primului Război Mondial (redevinut astfel "Marele Război"), a revoluției ruse din 1917 (care, împreună cu 1848 și 1871 ar întregi "secolul revoluțiilor"), a avangardelor științifice (Einstein, Freud), literare și artistice (Schönberg, Picasso, Dada, Joyce, Kafka). Cât despre secolul XX, acesta ar debuta cu marea criză din 1929, cu venirea la putere a lui Stalin și Hitler, cu apariția filmului vorbit. Exercițiul e mai puțin ludic decât pare la prima vedere, dacă luăm în considerare dezbaterele foarte serioase care au avut loc asupra datei la care începe mileniul al treilea, ca să nu mai vorbim de angoasa informatică a trecerii spre anul 2000.

Dacă am încerca, în loc de concluzie, să revenim la interogația inițială asupra relației dintre istoria timpului prezent și conceptul de eveniment, ar trebui să subliniem încă o dată această idee întrucâtva amenințată de istoria imobilă, că istoria este, întâi de toate, o explorare a mecanismelor temporale, un studiu al proceselor prin care survine noul. Tocmai de aceea, ea nu poate fi decât experimentală. Reluând în sensul său tare o afirmație a lui Serge Bernstein care se declară tentat să definească timpul prezent ca fiind perioada în care istoricul e neîncetat constrâns să-și revizuiască interpretările, aș fi înclinat să compar istoria timpului prezent cu ceea ce specialiștii în tectonica plăcilor numesc *zonă de acreție* – acea zonă în care plăcile tectonice se încălesc, provocând o mișcare de escalatăie prin care materialele se ridică și replonjează neîncetat în straturile de adâncime. În acest sens, istoria timpului prezent

se distinge de istoria contemporană, careia îi aparține totuși, căci ea intră în vârtejul lui *modernitas*. Dacă ea se identifică totuși cu o perioadă, o face în calitate de “front de înaintare” și nu doar de “cordon sanitar” sau de *no man’s land* - ca să reiau termenii menționați de Ulrich Raulff - , așadar ca spațiu al experienței și al reconstrucției permanente a temporalităților.

Traducere de Ciprian Tudor

Referințe bibliografice

- Philippe Ariès, *Le temps de l’histoire*, Paris, Seuil, 1986 (mai ales capitolul VIII, “L’histoire dans la civilisation moderne”).
- Fernand Braudel, “Histoire et sciences sociales: la longue durée”, *Annales ESC*, XIII, nr. 4, decembrie 1958 (reluat în *Ecrits sur l’histoire*, Paris, Flammarion, 1969, reeditat în 1984, colecția “Champs”, p. 41-84).
- Fernand Braudel, “L’histoire des civilisations: le passé explique le présent”, în *Ecrits sur l’histoire*, *op. cit.*, p. 254-314.
- Jean Chesneaux, *Habiter le temps*, Paris, Bayard Editions, 1996.
- Donald Davidson, *Action et événements*, trad. fr., Paris, PUF, 1994.
- François Dosse, “Paul Ricœur révolutionne l’histoire”, în “Le temps réfléchi. L’histoire au risque des historiens”, *EspacesTemps*, nr. 59-60-61, 1995.
- François Dosse, *L’Empire du sens. L’humanisation des sciences humaines*, Paris, La Découverte, 1995.
- Olivier Dumoulin și Raphaël Valéry (coord.), *Périodes. La construction du temps historique*, Paris, Ed. de l’EHESS et Histoire au Présent, 1991.
- François Furet, *L’Atelier de l’histoire*, Paris, Flammarion, 1982.

François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, Gallimard, 1978.

François Furet, *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert Laffont/ Calmann-Lévy, 1995 (trad. rom.: *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, ed. Humanitas, București, 1996)

François Hartog, "Temps et histoire. Comment écrire l'histoire de France?", *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, nr. 6, noiembrie-decembrie 1995, p. 1219-1236.

IHTP, *Ecrire l'histoire du temps présent*, Paris, CNRS-Editions, 1993.

Robert Ilbert, "Le quinzième siècle de l'Hégire", *Vingtième siècle. Revue d'histoire*, nr. 17, ianuarie-martie 1988, p. 3-19.

Philippe Joutard (coord.), *L'événement*, Actes du colloque du Centre méridional d'histoire sociale (1983), Aix-en-Provence, Publications de l'université de Provence, 1986.

Reinhart Koselleck, *Le Futur passé, contribution à la sémantique des temps historiques*, tr. fr., Paris, EHESS, 1990.

Zaki Laidi, *Le Temps mondial*, Bruxelles, Complexe, 1997.

Jean Leduc, *Les Historiens et le temps. Conceptions, problématiques, écritures*, Paris, Seuil, colecția "Points", 1999.

Henri Lefebvre, "Qu'est-ce que le passé historique", *Les Temps Modernes*, nr. 161, iulie 1959.

Bernard Lepetit, "Le présent de L'histoire", în Bernard Lepetit (coord.), *Les Formes de l'expérience. Une autre histoire sociale*, Paris, Albin Michel, 1995, p. 273-298.

- Hans-Jürgen Lüsebrink, "La prise de la Bastille: archéologie d'un événement-symbole", în "1789 l'Événement" (Convengo internazionale, Firenze, 5-8 giugno 1989), *Mélanges de l'Ecole française de Rome – Italie et Méditerranée*, t. 104, 1992-1.
- Daniel Milo, *Trahir le temps (Histoire)*, Paris, Belles-Lettres, 1991.
- Erik Neveu și Louis Quéré (coord.), "Le temps de l'événement", *Réseaux (CNET)*, nr.75, ianuarie-februarie 1996 și nr. 76, martie-aprilie 1996.
- Gérard Noiriel, *Sur la "crise" de l'histoire*, Paris, Belin, 1996.
- Gérard Noiriel, *Qu'est-ce que l'histoire contemporaine?*, Paris, Hachette, 1998.
- Pierre Nora, "Le retour de l'événement", în *Faire de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1974, t.1, p. 210-228.
- Denis Peschanski, Michael Pollack, Henry Rousso (coord.), *Histoire politique et sciences sociales*, Bruxelles, Complexe, 1991.
- Jean-Louis Petit (coord.), *L'Événement en perspective*, Paris, Ed. EHESS, 1992, colecția "Raisons pratiques".
- Krzysztof Pomian, *L'Ordre du temps*, Paris, Gallimard, 1984.
- Antoine Prost, *Douze Leçons sur l'histoire*, Paris, Seuil, colecția "Points", 1996.
- Ulrich Raulff, *De l'origine à l'actualité. Marc Bloch, l'histoire et le problème du temps présent*, Sigmaringen, Thorbecke, 1997.
- Paul Ricœur, *Temps et récit*, 3 vol., Paris, Seuil, 1983-1985.
- Henry Rousso, *La Hantise du passé*, dialog cu Philippe Petit, Paris, Textuel, 1998.

Andreas Suter, "Histoire sociale et événements historiques. Pour une nouvelle approche", *Annales HSS*, nr. 3, mai-iunie 1997, p. 543-567.

Michel Trebitsch, "L'histoire contemporaine: quelques notes sur une histoire énigmatique", în Olivier Dumoulin și Raphaël Valéry (coord.), *Périodes. La construction du temps historique*, *op. cit.*, p. 135-144.

Michel Trebitsch, "La quarantaine et l'an quarante. Hypothèses sur l'étymologie du temps présent", in *Ecrire l'histoire du temps présent*, *op. cit.*, p. 63-76.